

İLM-i ARÛZ

[Yavuz Bayram]

[TERİMLER ve UYGULAMAYA İLİŞKİN NOTLAR]

Öncü bilgiler

Arûz: çadırın orta direği, ilk mısranın son tefilesi

İlm-i arûz=ilmü'l-arûz=aruz bilimi

İlk aruz bilimci: İmam Halil bin Ahmed el-Ferahidî (8.yüzyıl)

Tef'il=tef'ile=cüz<kalıplar=vezinler<bahirler=dâireler=ana makam

Tefileler/cüzler

fâ'ilün, fâ'ilâtün, fâ'ilâtü, fe'ilün, fe'ilâtün, fe'ülün, mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilü, mef'ülü, müstef'ilün, müfte'ilün, müfte'ilâtün, mütefâ'ilün, müstef'ilâtün, müfâ'iletün, fa'lün, fe'ül...

Arûz terimleriyle bir beytin yapısı: sadr-haşv-arûz / ibtidâ-haşv-acüz (darb)

Türkçede kullanılan ilk aruz kalıbı: fe 'û lün fe 'û lün fe 'û lün fe 'ül

(Şehnâme vezni olarak bilinir. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık da bu vezinle yazılmıştır.)

Taktî' (/): Bir mısrayı veznin parçalarına (=tef'ilelerine=cüzlerine) ayırmak. Tef'ileleri ayırmak için taksim işareti (/) kullanılır.

Düşmez le/b-i şîrîni/ne yârin su/han-ı telh (mef'ülü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/fe'ülün)

Terimler

Açık (kısa) hece (.): Sonu kısa sesli ile biten hece. Bazı kaynaklarda + ve v ile de gösterilmiştir.

-a, -e, -ı, -o, -u, -ü; -ka, -ki, -ge, -ci, -ze, -nu ...

Kapalı (uzun) hece (-): Sonu kısa sesli ile bitmeyen hece. Sonu uzun sesli ile veya sessiz harfle biten hece.

-â, -î, -û; -ak, -ek; -tek, -gen, -rez, -dim, -ler ...

Bir buçuk hece (- .): Medli hecelerdir. Hecenin altında bir tire ve bir nokta (- .) işaretleriyle gösterilirler.

-âr, -âl, -îm, -ûz; kâr, zâr, kâm, eşk, emr; çeşm, dest, dost, la'l, def' ...

Ulama=vasl (...b a...): Sessizle biten bir kelimedenden sonra sesli ile başlayan bir kelime/ek gelmesi. Ulama öncelikli işlemlerdendir.

'aşk u şevk, derd-i dünyâ, eşk eyledi, cânım aldı ...

Sekt (...a a...): Ulama bulunan yerde vezin gereği ulama yapılmaması. Med bulunan hecede vezin gereği med yapmamaya ise sekt-i med veya medd-i zihaf denir.

Vasl-ı ayın, vasl-ı hemze, vasl-ı hâ (...b a...): Sessizle biten bir kelime ile ayın/hemze/hâ harfiyle başlayan kelime/hece arasında yapılan vasl (ulama).

bülbül_.'âşık, şâ'ir_.'Aynî...

Sesliden sesliye ulama: Sesli ile biten bir kelime ile yine sesli ile başlayan bir kelime/ek arasında yapılır. Hece düşmesi olarak da görülebilir. İlgili harfler arsında kesme işareti kullanılır ve altları çift çizgiyle çizilir.

ne olur>n'olur(=nolur), ki ola>k'ola(=kola), ve ey>v'ey(=vey), ki ey<k'ey(=key), ne eyledi>n'eyledi(=neyledi)...

İmâle [=çekme=imâle-i maksûre=kısa uzatma=illet] (^): Türkçe kelimelerde, Farsça izâfet (tamlama) kesresinde (-ı, -i), atıf vavları (u, ü, vu, vü) ve imlâ harfi olan y'lerde (-i) yapılır. Küçük hatalardandır, çok sık rastlanır. Arapça ve Farsça kelimelerde genellikle yapılmaz. Çok küçük bir kusur sayılır.

Med (imâle-i memdûde, uzun uzatma) (→): Mahâret; hatta ses sanatı sayılır. Sonu uzun sesli + sessiz veya kısa sesli+iki sessiz harften oluşan hecelerde yapılır. Med olan hecede med yapmamak (sekt-i med) hatadır ve ilgili hecenin üzerinde ucu oksuz yatay bir çizgi (—) ile gösterilir. Türkçe kelimelerde genellikle med yapılmaz. Bununla birlikte zaman zaman var, yok, çoğ, dağ, toprağ, baş, yaş, az, al, bal gibi bazı Türkçe kelimelerde med yapıldığı görülür. Sonu nun ile (n) biten hecelerde de genellikle med yapılmaz.

Zihâf (kısmâ) (↓): Çok önemli bir aruz hatasıdır. Arapça ve Farsça uzun (=kapalı) hecelerde yapılır. Sondaki uzun seslilerde; özellikle de nisbet ı'lerinde yapılması büyük bir kusur olarak görülmez.

Necâtî>Necâti, Bâkî>Bâki, Nâbî>Nâbi, Leylî>Leyli, sâkî>sâki, vâdî>vâdi, edânî>edâni, pehlû>pehlu, şeftâlû>şeftâlu, Mevlânâ>Mevlânâ, Mevlânâ>Mevlânâ...

Tahfif (kasr): Vezin gereği kapalı veya medli kelimenin açık veya medsiz biçiminin tercih edilmesi.

gâh-geh, mâh-meh, şâh-şeh, pâdişâh-pâdişeh,

şâhenşâh-şehenşeh, siyâh-siyeh, nigâh-nigeh, râh-reh ...

dehân-dehen, gevher-güher, ejderhâ-ejdehâ, mûy-mû, cûy-cû ...

hadd-had, hakk-hak, hatt-hat, dürr-dür, şekk-şek, şakk-şak, dükkân-dükân ...

İstanbul-Stanbul, Eflâtûn-Felâtûn, İskender-Skender, Aristo-Risto ...

kimsene-kimesne, hîç-hiç, çün-çü, eger-ger, egerçi-gerçi ...

Teşdîd: Sonu tek sessizden oluşan hecenin çift sessizle kullanılması.

per-perr, ümîd-ümmîd, yedi-yeddi, kere-kerre, kule-kulle, ama-ammâ ...

Sekt-i melîh (güzel kesme): Sadece aşağıdaki kalıpta yapılır. Genellikle mesnevîlerde monotonluğu gidermek amacıyla kullanılır. Her ikisi de açık olan birinci tefilenin son ve ikinci tefilenin ilk hecesi birleştirilerek kapatılır.

veznin normal hâli: mef 'û lû me fâ' i lün fe 'û lün   veznin sonraki hâli: mef 'û lün fâ i lün fe 'û lün

Arûz kusurları ve vezin çalışmalarında temel stratejiler

Vezin çalışmalarında temel hareket noktası, **kapalı heceler** olmalıdır. Zira gerektiğinde açık heceler imâle ile kapatılabilir; ama kapalı heceler açılması çok zordur. Vasl, kusur sayılmaz; imâle ve sekt ise küçük kusurdur. Daha büyük hata olan vasıl-ı ayın, şairin Arapça bilgisi veya hassasiyeti açısından bir gösterge olabilir. Sonu nunla biten hecede med yapmak da bir kusurdur; ancak med olan yerde med yapmamak (**sekt-i med**) daha önemli bir kusurdur. Zihaf büyük kusur ise de nisbet ʾsi ile biten hecelerde veya kelimelerin sonunda uzun sesli ile biten hecelerde zihaf yapmak çok ciddî bir kusur sayılmaz; ancak sonu sessizle biten hiçbir hecede zihaf yapılamaz.

Arûz öğretimi açısından en önemli sorunlardan biri, beyitlerin yeni harflerle yazımında özensiz davranılmasıdır. Eksik veya fazla yazılan harf, hece veya kelimelerin bulunması, kelimelerin beyitteki sıralanışında yanlışlık yapılması, uzatma işaretinin doğru kullanılmaması gibi hatalar, vezninin doğru tespiti noktasında ciddî engellerdendir. Bu sebeple olabildiğince beytin veya kelimelerin eski harflerle imlâsı da dikkate alınmalıdır.

Aruz uygulamalarında şairin eğitim düzeyi, mensup olduğu muhit ve şairlik kudreti gibi hususların dikkate alınmasında yarar vardır. Söz gelimi iyi bir medrese eğitimi görmüş olan şairlerde aruz kusurları daha azdır.

Vezin çalışmasında mısraların karşılaştırılması yararlıdır. Söz gelimi ilk mısranın ikinci hecesi kapalı ise ikinci mısranın ikinci hecesi de kapalıdır.

Aruzda hecelerin/kelimelerin yazılışları değil okunuşları dikkate alınır.

Mısraların son heceleri, her zaman kapalı sayılır. Bu hecelerde med yapılmaz.

Rübâî kalıpları dışında bir tefilede üç kapalı veya üç açık hece yanyana gelmez.

Feilâtün ile başlayıp **feilün** ile biten vezinlerde baştaki **feilâtün**, **fâilâtün**; sondaki **feilün** de **fa'lün** olabilir.

Mısra sonlarındaki dört kapalı hece son tefilenin **fa'lün** olduğuna işaret olabilir.

Bazen yardımcı olsa da, mısralardaki hece sayıları üzerinden aruz işlemi yapmak risklidir.

Bazı şairler gözden kaçırmışlarsa da, aruz uygulamalarında ayın ve hemzenin sessiz harf olduğu unutulmamalıdır.

İlk hecesi kapalı bir beytin vezni **mefâilün**, **mefâilün**, **feülün** ile başlayamaz.

İkinci hecesi kapalı bir beytin vezni **fâilâtün**, **feilâtün**, **müfteilün** ile başlayamaz.

Üçüncü hecesi kapalı bir beytin vezni **mefûlü**, **müstef'ilün** ile başlayamaz.

Şairlerin kişisel tasarruflarda ve tercihlerde bulunabilecekleri de dikkate alınmalıdır.

İmâle, Servet-i Fünûn döneminde pek uygun görülmemiştir.

Özellikle Servet-i Fünûn döneminde aynı şiir içinde birden çok kalıp kullanıldığı olmuştur.

Bazen kelimelerin vezin zoruyla özgün biçimlerinden farklı kullanıldığı görülebilir: **bezm-bezim**, **sadr-sadır**, **kadr-kadir**, **küfr-küfür**, **zülûf-zülûf**, **emn-emin**, **tarf-taraf**, **zahm-zahım**, **kibr-kibir**, **Hızr-Hızır**, **zehr-zehir**...

Rübâîlerin kendilerine özgü kalıpları vardır. Mef'ûlü ile başlayan rübâî kalıplarına **ahreb**, mef'ûlün ile başlayanlara **ahrem** denir. Türk edebiyatında ahref kalıpları kullanılmıştır.

Halk şiirinde **divan**, **semaî**, **kalenderî**, **selîs**, **satranç**, **vezn-i âher** gibi nazım şekilleri aruzla yazılmıştır.

Divan şiiri sonrasında **Tevfik Fikret**, **Mehmet Âkif** ve **Yahya Kemâl** üç büyük aruz ustası sayılmaktadır.

Türk edebiyatında en çok kullanılan arûz kalıpları (% 98)

fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lün (% 29.1)

me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün (% 13.7)

fe 'î lâ tün / fe 'î lâ tün / fe 'î lâ tün / fe 'î lün (% 13.5)

mef 'û lü / fâ 'î lâ tû / me fâ 'î lü / fâ 'î lün (% 11.9)

mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün (% 7.2)

me fâ 'î lün / fe 'î lâ tün / me fâ 'î lün / fe 'î lün (% 6.1)

me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün (% 4.8)

fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lün (% 3.7)

fe 'î lâ tün / me fâ 'î lün / fe 'î lün (9-% 2.9)

fe 'î lâ tün / fe 'î lâ tün / fe 'î lün

müs tef 'î lün / müs tef 'î lün / müs tef 'î lün / müs tef 'î lün

mef 'û lü / fâ 'î lâ tün / mef 'û lü / fâ 'î lâ tün
[=müs tef 'î lün / fe 'û lün / müs tef 'î lün / fe 'û lün]

müf te 'î lün / müf te 'î lün / müf te 'î lün / müf te 'î lün

müf te 'î lün / me fâ 'î lün / müf te 'î lün / me fâ 'î lün

müf te 'î lün / fâ 'î lün / müf te 'î lün / fâ 'î lün

Örnek uygulama

Her kimin kim / hemdemi gül / yüzli bir câ/nân olur

— . — — / — . — — / — . — — / — . — —

Hânesi cen/net gibi dâ/'im bahâris/tân olur

[Ahmed Paşa]

fâ i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lün

Kaynakça: Ahmet Doğan, *Açıklamalı Aruz Bilgisi*; Ahmet Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş*; Beyhan Kesin ve Özer Şenödeyici, *Aruz (Teori ve Ugulama)*; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*; Halit Dursunoğlu, *Aruz Öğretimi*; Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Arûz*; M.A.Yektâ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*; İsmail Hakkı Aksoyak, "Osmanlı Şairlerinin 'Aruz Tasarrufları' ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri"; İsmail Durmuş, "Tef'ile", *İslâm Ansiklopedisi*; İsmail Durmuş, "Zihaf ve illet", *İslâm Ansiklopedisi*; Orhan Şaik Gökyay, "İmâle", *İslâm Ansiklopedisi*; Ahmet Kırkkılıç ve Abdülhak Halim Ulaş, "Aruz Bilgisi, Eğitim ve Estetik"; Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları: Aruz*, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*; Nihad M.Çetin, "Arûz", *İslâm Ansiklopedisi*; Mustafa Uzun, "Taktî", *İslâm Ansiklopedisi*; Yavuz Bayram, "Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)"; Yavuz Bayram, "Arûz Tasarrufları Bağlamında Üç Gül Kasidesi (Necâtî, Hayâlî, Nev'î)"; Yavuz Bayram, "Arûz Tasarrufları Bağlamında Muhibbî'nin Gül Redifli Gazelleri"...